

NATURALIZMUS A SKEPTICIZMUS

MARIANA SZAPUOVÁ, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra filozofie a dejín filozofie, Bratislava, SR

MARTIN NUHLÍČEK, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra filozofie a dejín filozofie, Bratislava, SR

SZAPUOVÁ, M., NUHLÍČEK, M.: Naturalism and Skepticism
FILOZOFIA, 75, 2020, No 9, pp. 760 – 775

The problem of skepticism is one of the central problems in traditional epistemology which has its place also in contemporary analytically oriented epistemology. However, from the point of view of naturalized epistemology, skepticism is shifting to the periphery of interest. The subject of the paper is the relationship between skepticism and naturalism, which in contemporary epistemology are understood as opposing positions. Attention is focused on the critique of philosophical skepticism from the naturalistic perspective, as well as on the critique of the naturalistic reaction to skepticism from antinaturalist positions. The aim of the study is to clarify the main points of the dispute between the traditional approach and the naturalistic approach to knowledge inspired by Quine, with special regard to the problem of skepticism. The intention is to demonstrate that the dispute between traditional and naturalistic epistemology is not primarily concerned with skepticism, but it is a metaepistemological dispute concerning the nature or the very possibility and legitimacy of epistemology as a *philosophical* study in which the issue of epistemic normativity plays a central role.

Keywords: Epistemic normativity – Metaepistemology – Naturalistic epistemology – Philosophical skepticism – W. V. O. Quine

Úvod

Predmetom tejto štúdie je vzťah skepticizmu a naturalizmu v súčasnej epistemológii. Kým problém skepticizmu patrí k najstarším, ale i najprovokatívnejším epistemologickým problémom, naturalizmus, hoci tiež má svoju tradíciu, sa stal reflektovaným a rozvíjaným epistemologickým postojom až v druhej polovici dvadsiateho storočia. Ako je známe, skeptická epistemologická stratégia sa vo svojej modernej podobe prvýkrát objavuje u Descarta, ktorý si vytyčuje stratégiu preskúmať všetky svoje presvedčenia, spochybniť všetko, o čom sa dá pochybovať, za účelom nájdania neotrasiteľných, pevných základov ľudského poznania a nepochybniteľnej istoty. Takto zisťuje, že spochybniteľné sú mnohé oblasti našich presvedčení vrátane takých, o ktorých by nás azda nikdy

nenapadlo pochybovať. Rozrôznenosť podôb či foriem platí aj pre naturalizmus. Ako neskôr ukážeme, výraz *naturalizmus* neoznačuje jeden unifikovaný prístup, ale celý zväzok rozličných, hoci príbuzných prístupov. To, čo robí vzťah medzi skepticizmom a naturalizmom zaujímavým, je skutočnosť, že sú vnímané ako protichodné pozície, respektíve že naturalizmus sa často chápe ako „terapia“ na „chorobu“ zvanú skepticizmus. Takéto chápanie sa viaže na ponímanie skepticizmu ako negatívneho epistemologického záveru (skeptického argumentu) popierajúceho možnosť poznania vonkajšieho sveta. Predbežne a zjednodušene povedané: Z pohľadu naturalistov sa problém skepticizmu nejaví ako skutočný problém hodný pozornosti, ale ako pseudopráblém, ktorý je dôsledkom tradičnej špekulatívnej epistemológie, ktorú chcú prekonať. Ich reakcie na skepticizmus sú preto odmietavé, poukazujúce na nezmýselnosť či jalovosť skepticizmu, ako aj úsilia o jeho vyriešenie. No na druhej strane ani naturalistická pozícia nie je prijímaná ako bezpróblémová a je vystavená rôznym druhom kritiky. Jeden druh takej kritiky poukazuje na to, že ak prijmeme naturalistické východiská, tak naše skúmanie poznania – paradoxne – skončí v skepticizme.

V tejto stati sa budeme venovať vzťahu medzi skepticizmom a naturalizmom v epistemológii: bude nás zaujímať kritika filozofického skepticizmu z naturalistickej perspektívy, ako aj kritika naturalistickej reakcie na skepticizmus z antinaturalistických pozícií. V prvej časti štúdie podáme stručnú charakteristiku naturalizmu a skepticizmu s cieľom ozrejmiť naše chápanie týchto filozofických pozícií. Následne sa budeme venovať Quinovmu projektu naturalizovanej epistemológie (ďalej NE) a osvetlíme kontrast medzi naturalizovanou a tradičnou epistemológiou (ďalej TE), do ktorej radíme aj súčasné nenaturalisticky orientované prístupy, vzhľadom na problém skepticizmu. V ďalších častiach priblížime naturalistický pohľad na skepticizmus, ako aj niektoré body kritiky naturalistického prístupu k problému skepticizmu. Naším cieľom je preukázať, že v spore medzi TE a NE nejde primárne o skepticizmus, ale je to spor metaepistemologický, v ktorom centrálnu úlohu zohráva otázka normativity.

O skepticizme a naturalizme

Filozofický skepticizmus je podľa mnohých jeden z najzaujímavejších epistemologických problémov. Netvorí jednoliatu filozofickú doktrínu, ale skôr taký typ filozofického uvažovania o poznaní, ktorý obsahuje špecifické skeptické argumenty. Pod termínom *skepticizmus* možno chápať jednoducho záver skeptického argumentu (Greif 2015, 532), pričom skeptické argumenty sú také argumenty, podľa ktorých nič (alebo takmer nič) nevieme. To je v príkrom rozpore s tým, čo si bežne myslíme. Hoci pochybovanie je bežnou súčasťou vedeckého diskurzu i každodenného života, filozofická skeptická pochybnosť ju presahuje svojou šírkou – v tom zmysle, že skeptikova pochybnosť sa netýka jednotlivých konkrétnych presvedčení, ale zasahuje naraz celé triedy

presvedčení –, ako aj hĺbkou, keďže artikuluje principiálne pochybnosti založené na silných argumentoch, ktoré nie je ľahké, ba dokonca ani možné vyvrátiť. Hoci terčom skeptických pochybností môžu byť rôzne oblasti, v súčasných diskusiách prevláda skepticizmus vo vzťahu k vonkajšiemu svetu¹ a o tento druh skepticizmu nám pôjde aj v tejto stati. Oproti bežnému pochybovaniu tak skeptická pochybnosť nie je jednoznačným spôsobom rozhodnuteľná – odvolať sa pri pochybovaní o niečom, čo napríklad vnímame zrakom, na iné zmyslové presvedčenia, tak ako to robíme v bežnom živote, skepticizmus jednoducho neumožňuje. Pochybnosť ostáva neprekonateľná.

Tradičný karteziánsky skepticizmus je postavený na takom type skeptických argumentov, aké predstavil R. Descartes vo svojich *Meditáciách o prvej filozofii*. Ide o argumenty, ktoré pracujú so skeptickými hypotézami, respektíve scenármi, v ktorých nastáva rozsiahly omyl v našich presvedčeniach. Medzi najznámejšie skeptické scenáre patria hypotéza sna a hypotéza všemocného zlého ducha od R. Descarta či hypotéza mozgov v kadi od H. Putnama² (Descartes 1997, Putnam 1981). Spoločné majú to, že subjekt sa v nich ocitá v situácii rozsiahleho zavádzania spôsobeného vyspelou technológiou, nadprirodzenou silou a podobne, dôsledkom čoho určitá trieda jeho presvedčení nezodpovedá skutočnosti. Podstatné je, že v rámci skeptického scenára si subjekt takéhoto zavádzania nie je vedomý, a zo svojej perspektívy ani nemá prostriedky, aby rozlíšil, či je takouto obeťou zavádzania alebo nie. Pointa skeptickej argumentácie však netkvie v tvrdení, že skeptické scenáre by mali byť aktuálne pravdivé. Naopak, je postavená na „negatívnom“ princípe: kým nedokážeme vylúčiť možnosť, že sme obeťou skeptického scenára, tak naše presvedčenia nie sú isté. A keďže nevieme dokázať, že nenastali skeptické scenáre, tak takú istotu nemôžeme dosiahnuť. Dané scenáre sú totiž skonštruované práve tak, že ich neprítomnosť sa dokázať nedá. Poznanie si však vyžaduje istotu, že sa nemýlime, a preto poznanie nemáme, uzatvára skeptik.

V reakciách na filozofický skepticizmus najčastejšie rezonujú snahy o nájdenie účinnej odpovede naň, prípadne o „diagnostikovanie“ chyby v skeptickom uvažovaní. Toto úsilie vyviera z implicitného chápania skepticizmu ako hrozby pre naše poznanie: kým neodstránime alebo nediskvalifikujeme skepticizmus, tak nemôžeme legitímne tvrdiť, že máme poznanie. Jedna z aktuálne uplatňovaných stratégií, ako čeliť problému skepticizmu, vychádza z čoraz rozšírenejšieho naturalistického smeru v epistemológii.

Slovo *naturalizmus*, respektíve adjektívum *naturalistický* patrí v súčasnom filozofickom diskurze k frekventovaným termínom, pričom tieto termíny sa v súčasných

---

¹ Pozri bližšie (Nuhlíček, Szapuová 2012).

² Putnam však túto hypotézu nakoniec používa na demonštráciu antiskeptického postoja na základe sémantických úvah.

diskusiiach používajú v rôznych významoch a vystupujú v rozličných kontextoch.³ Súvisí to zrejme s tým, že naturalizmus je v súčasnosti široko rozšírený a možno ho pokladať za všeobecnú filozofickú stratégiu, ktorá má svoje miesto v rozličných oblastiach filozofického skúmania; niektorí autori hovoria dokonca o naturalistickom obrate (pozri Stroud 1996). V literatúre venovanej filozofickému naturalizmu⁴ možno nájsť jeho rozličné vymedzenia a typológie. Niektorí autori rozlišujú formy naturalizmu podľa ich viazanosti na jednotlivé filozofické disciplíny a v takomto zmysle hovoria o metafyzikom, etickom či epistemologickom naturalizme, prípadne o naturalizme vo filozofii vedy a vo filozofii mysle (pozri Haack 2010), iní pokladajú za základ rozlíšenie medzi naturalizmom v teoretickej a praktickej filozofii (Keil 2017, 26). P. F. Strawson člení naturalistické pozície podľa ich sily, keď rozlišuje medzi prísny, reduktívnym a inkluzívnym, liberálnym naturalizmom (Strawson 1985, 1). Vzhľadom na široké pole významov, v akých sa výraz *naturalizmus* v súčasných filozofických diskusiách vyskytuje, by bolo riskantné usilovať sa o jeho presnú a dostatočne širokú definíciu. Na tomto mieste sa preto uspokojíme s upozornením, že slovo naturalizmus referuje skôr na prírodnú vedu ako na prírodu a na presvedčenie o epistemickej primárnosti, prípadne aj výlučnosti prírodnej vedy ako zdroja poznania sveta (Keil 2010, 263; Ryder 2002, 125).

Téza o epistemickej primárnosti vedy sa premieta aj do metafizickej roviny, do doktríny, podľa ktorej sa filozofické problémy nemajú riešiť apriórne. Naturalizmus ako metafizická stratégia je zameraný na približovanie filozofie k (prírodným) vedám, prípadne nahradenie filozofie vedou, na popieranie priority filozofie voči vedám a najmä na zdôraznenie myšlienky, podľa ktorej sa filozofické problémy v princípe dajú riešiť metódami empirických vied (De Caro, Macarthur 2004, 6). Vo všeobecnosti teda naturalistické pozície vo filozofii možno vnímať ako rozvinutie základnej myšlienky, akcentujúcej rolu prírodovedy pri určovaní toho, čo jestvuje (metafyzický či ontologický naturalizmus) a pri zisťovaní toho, ako sa veci majú (metodologický či epistemologický naturalizmus).⁵ Osobitne jasne je táto myšlienka prítomná v téze W. Sellarsa, ktorá ako istá alúzia na Protagorovu vetu *homo mensura* hovorí, že pri popise a vysvetľovaní sveta je veda mierou všetkých vecí (Sellars 1963, 173).⁶ Mimoriadne vplyvným

---

³ Je príznačné, že O. Flanagan začína svoj výklad naturalizmu vymenovaním pätnástich rôznych významov, v akých sa termín *naturalizmus* vo filozofickej spisbe používa (Flanagan 2008, 430 – 431).

⁴ Treba upozorniť, že tu nejde o *-izmus* v zmysle nejakej presne ohraničenej a dobre vymedzenej doktríny, ale medzi naturalizmami ide skôr o wittgensteinovské rodinné príbuznosti, o viac či menej voľné spojenia medzi filozofickými a metafizicкими pozíciami či prístupmi, ktoré sa týkajú vedy, človeka či morálnych hodnôt.

⁵ Intenzívne a široko diferencované diskusie sa vedú aj o naturalizme v etike a metaetike, ktoré si však nevšímame, keďže priamo nesúvisia s témou tohto článku.

⁶ Takýto vedecký či metodologický naturalizmus, blízky scientizmu, Keil výstižne pomenúva ako naturalizmus typu *scientia mensura*, ktorý je prítomný v uvažovaní mnohých vplyvných filozofov dvadsiateho storočia (Keil 2017, 27).

proponentom takéhoto metodologického naturalizmu bol popri Sellarsovi bezpochyby W. V. O. Quine. Podľa neho nie filozofia, ale veda je nástrojom opisu sveta.⁷ Či už uvažujeme o vede a poznaní, o mysli alebo význame, musíme si uvedomiť, že tieto „veci“ sú súčasťou toho istého sveta, na ktorý sa vzťahujú, a preto majú byť tiež skúmané empiricky, tak ako ostatné fenomény prírodného sveta (Quine 1969, 26).

V rámci tejto state pod naturalizmom budeme chápať metodologický a epistemologický naturalizmus vo vyššie naznačenom zmysle. Je to naturalizmus metodologický, pretože sa týka spôsobu skúmania, a zároveň je to naturalizmus epistemologický, pretože sa týka poznania ako predmetu skúmania. Hlavné kontúry takéhoto naturalizmu načrtol W. V. O. Quine vo svojej programovej stati *Naturalizácia epistemológie* z roku 1969 (Quine 2006a). Od vydania tohto článku sa Quinov projekt rozvinul na širokú filozofickú a metafyzickú stratégiu, ktorá má v súčasnosti nespočetných prívržencov i pokračovateľov. V oblasti epistemológie a filozofie vedy v programe naturalizácie pokračujú prístupy, ktoré volajú po empirickom výskume poznávacích procesov a procesov tvorby vedeckého poznania a zdôrazňujú význam sociológie vedy pre riešenie otázok tradične považovaných za oblasť apriórneho filozofického záujmu. H. Kornblith, pri ktorého názoroch sa ešte pristavíme, napríklad navrhuje pozorne si všímať sociológiu poznania a tvrdí, že výskum sociálnych faktorov v procesoch poznávania je podstatnou súčasťou naturalistického prístupu k epistemológii (pozri Kornblith 1994a). Výskumy v oblasti sociológie vedy pokladá za súčasť naturalizovaného prístupu aj B. Stroud (Stroud 1996, 47). Relevantnosť empirických výskumov pre filozofickú reflexiu vedy zdôrazňujú aj niektoré feministické epistemologičky (pozri Longino 1990, Nelson 1990). Do prúdu naturalizácie možno napokon zaradiť aj novšie prístupy, rozvíjané v rámci takzvanej experimentálnej filozofie, ktoré navrhujú skúmať epistemologické témy, napríklad problém objektivity vedy, prostredníctvom empirických a experimentálnych metód (pozri napr. Paitlová, Jedlička 2020).

Quine o naturalizme a skepticizme

Quinov programový článok *Naturalizácia epistemológie* (*Epistemology Naturalized*) z roku 1969 je bezpochyby nielen referenčným či východiskovým bodom súčasných diskusií o NE, ale predstavuje aj prvotný zdroj naturalistických názorov na skepticizmus, a preto sa mu budeme venovať prednostne. Quine v ňom do centra svojej pozornosti stavia problém poznania a vedy.⁸ Za centrálnu považuje otázku, ako ľudia,

---

⁷ Slovo *veda* Quine používa v širšom zmysle. Do pojmu vedy zahŕňa aj takzvané mäkké vedy od psychológie a ekonómie cez sociológiu až po históriu (Quine 2002, 78), ako aj takzvaný zdravý rozum.

⁸ Treba podotknúť, že naturalizmus je pre Quina nielen epistemologickou, ale oveľa širšou platformou; je preňho všeobecnou filozofickou stratégiou (metafilozofickou a metodologickou). Niektorí

obyvatelia fyzického sveta, tvoria svoje „teórie sveta“ a načrtáva svoj projekt naturalizovanej epistemológie.⁹ Problém poznania (či už bežného alebo vedeckého, medzi nimi Quine nevidí zásadný rozdiel) formuluje ako problém vzťahu medzi tým, čo nám o svete sprostredkujú naše zmysly a našou „teóriou sveta.“ Nadväzujúc na empiristickú tradíciu vychádza z presvedčenia, že poznanie o predmetoch vonkajšieho sveta nadobúdame výlučne prostredníctvom zmyslovej percepcie. Ide tu o problém, ktorý stojí v centre TE, o descartovské úsilie nájsť akési pevné základy a preukázať, ako sú naše presvedčenia o vonkajšom svete prepojené s týmito základmi či evidenciou. Ako je známe, Descartovo úsilie v *Meditáciách* neodvratne vedie k skeptickému záveru: Ak všetko naše poznanie pochádza zo zmyslov – pričom zmysly nás občas klamú, podobne ako naše sny –, tak neexistuje spôsob, ako preklenúť epistemickú priepasť medzi tým, ako sa nám vonkajší svet javí, a tým, aký v skutočnosti je. Inými slovami, ak prijmeme, že jediným základom (či dôvodom) všetkých presvedčení o svete je svedectvo našich zmyslov, a zároveň rozlišujeme medzi týmto svedectvom a tým, čo je pravdivé (alebo nepravdivé) o svete okolo nás, nemožno vylúčiť možnosť, že svet sa diametrálne líši od toho, ako sa nám ukazuje v zmyslovej percepcii, a že naše presvedčenia sú mylné (pozri Stroud 1984, 208 – 209).

Quine sa ani nepokúša preukázať, že možnosť systematického a všeobecného omylu možno vylúčiť, ba dokonca sa možno nazdávať, že prijíma skeptický záver, ku ktorému také úsilie vedie (Stroud 1981). Skeptickému záveru by sme sa mohli vyhnúť iba za predpokladu, že by sme disponovali nejakou nezávislou informáciou o tom, že zmysly sú spoľahlivým nástrojom na poznanie toho, ako sa veci majú. Ak však prijmeme empiristickú pozíciu a zmysly budeme pokladať za jediný zdroj poznania, ľahko zistíme, že táto podmienka nikdy nemôže byť splnená. Treba teda hľadať iný spôsob, ako zabezpečiť možnosť poznania vonkajšieho sveta. Pripomeňme, že skeptický záver je dôsledkom dôležitej dištinkcie medzi tým, čo je dané v zmyslovej skúsenosti, a tým, čo je o svete pravdivé, ako aj dôsledkom descartovského ponímania zmyslovej skúsenosti, ktorej obsahom sú mentálne stavy.

Quinov program naturalizácie epistemológie odmieta „karteziánsky sen o základoch vedeckej istoty, ktorá by bola pevnejšia než samotná vedecká metóda“ (Quine 1994, 27) a zaoberá sa otázkou, ktorá bola centrálna aj pre TE: otázkou vzťahu vedy k jej empirickým dátam, teda toho, ako na základe stimulácie našich zmyslov tvoríme našu teóriu sveta (tamže, 9). Tento problém Quine uchopuje ako problém vzťahu „medzi vstupom a výstupom u ľudí mäsa a kostí“ (tamže, 27), kde vstup predstavuje

---

autori ho považujú za najvýraznejšieho predstaviteľa filozofického naturalizmu vôbec (Orenstein 2002, 173).

⁹ Termín *epistemológia* Quine často používa v zmysle filozofie vedy, respektíve nerozlišuje medzi epistemológiou a filozofiou vedy.

podráždenie zmyslových receptorov a výstup našu teóriu sveta. NE je v jeho ponímaní empirické štúdium toho, ako človek zo stimulácie zmyslových receptorov produkuje teóriu sveta. Študuje vzťah medzi ľudskou bytosťou a jeho prostredím a pýta sa, ako je možné, že ľudské bytosti nadobúdajú svoje presvedčenia o svete na základe stimulácie svojich zmyslov, ktoré sú jediným zdrojom týchto presvedčení. Epistemológia sa v tomto ponímaní stáva kapitolou psychológie, a teda prírodnej vedy. „Študuje prírodný jav, totiž fyzický ľudský subjekt. Tomuto ľudskému subjektu prislúcha istý experimentálne kontrolovaný vstup – napríklad vzorce ožiarenia s najrôznejšími frekvenciami; postupom času tento subjekt vytvorí ako výstup popis trojrozmerného sveta a jeho dejín“ (Quine 2006a, 130 – 131). NE Quine charakterizuje ako skúmanie toho, ako jednotlivec alebo rasa skutočne získavajú spoľahlivú teóriu vonkajšieho sveta: „Zaoberala by sa otázkou, ako sme my, fyzickí obyvatelia fyzikálneho sveta, dokázali svoju vedeckú teóriu celého tohto sveta vyprojektovať z našich skromných kontaktov s ním: z obyčajných dopadov lúčov a častíc na povrchy našich tiel“ (Quine 2002, 38).

V rámci TE bola otázka o možnosti poznania ponímaná ako reakcia na skeptickú výzvu a viedla k rozličným pokusom odôvodniť možnosť poznania a k pokusom o určenie pevných a nespochybniteľných základov poznania. „Karteziánsky pokus nájsť istotu bol odvekou motiváciou epistemológie, z pojmového i teoretického hľadiska; dospelo sa ale k záveru, že sa týmto hľadaním len stráca čas“ (Quine 2006a, 124), keďže nevedie k ničomu inému ako k skepticizmu. Ak sme si bezprostredne vedomí našich zmyslových dojmov a pocitov, ktoré tvoria jediný základ či východisko poznania sveta, zdá sa, že neexistuje možnosť, ako dospieť k poznaniu vecí vonkajšieho sveta. Quine akcentuje svoj rozchod s karteziánskym snom aj voľbou fyzikalistického jazyka pre výklad tohto problému – namiesto zmyslov píše o neurálnych receptoroch a ich stimuláciách, a práve takého skúmanie nazýva naturalizovanou epistemológiou (Quine 1994, 27). Ako zdôrazňuje, stimulácia zmyslových receptorov je koniec-koncov jedinou evidenciou, ktorej sa musíme držať, keď si konštruujeme naše videnie sveta. Preto sa pýta: „Prečo sa teda radšej jednoducho nepozrieť, ako taká konštrukcia v skutočnosti prebieha? Prečo sa neuchýliť k prostriedkom psychológie?“ (Quine 2006a, 125) Epistemológia, ktorá sa stáva kapitolou psychológie študujúcej prírodný jav, teda fyzický ľudský subjekt, stráca svoju normativitu, ako aj apriórny charakter akejsi „prvej filozofie.“

Redefinovanie epistemologickej otázky zacielenej na základy poznania, ako aj metódy epistemologického skúmania, má závažné dôsledky aj pre problém skepticizmu. Podľa niektorých vyjadrení sa zdá, akoby Quine prijímal rozšírený názor, že práve skepticizmus je ústrednou témou epistemológie: „Pochybnosť bola často prehlasovaná za matku filozofie. To má punc pravdivosti pre tých z nás, ktorí filozofiu chápeme najmä ako teóriu poznania. Teória poznania totiž pramení z pochybnosti, zo skeptického postoja. Práve pochybnosť nás podnecuje k tomu, aby sme sa pokúsili rozvinúť teóriu

poznania“ (Quine 2006b, 138). Ako však dodáva, platí aj opačné pôsobenie – nielen že pochybnosť podnecuje poznanie, ale aj poznanie generuje pochybnosť. V tomto zmysle „skepticizmus je odnožou vedy“ (tamže). Quine, ako sa zdá, neodmieta klasický skepticizmus ako epistemologický problém, ale tvrdí, že descartovské pochybovanie nie je dobrým začiatkom rozvíjania teórie poznania (tamže, 139). Karteziánske pochybovanie vyviera z reflexie medzery medzi zdaním a realitou, medzi snom a skutočnosťou, čerpá zo zmyslových klamov a ilúzií. Avšak tieto klamy sú klamnú iba vzhľadom na už prijaté či postulované reálne telesá a toto postulovanie fyzických telies je počiatkom elementárnej vedy, „primitívnej vedy zdravého rozumu“ (tamže, 141). Skeptik v tomto zmysle „parazituje“ na vede a v tomto zmysle skeptické pochybnosti sú vedeckými pochybnosťami; preto aj riešenie skeptického problému musí podľa neho vychádzať z tejto oblasti. Inými slovami, ak sa pýtame na to, ako vieme, že naše poznanie, najlepšie, aké máme, nemôže byť mylné, pri hľadaní odpovede sa môžeme oprieť o vedu, napr. v tom, že Darwinova teória prirodzeného výberu ukazuje, že adekvátne poznanie umožňuje prežitie a poznanie je nevyhnutným vedľajším produktom prírodného výberu. Samozrejme, darwinizmus poskytuje veľmi všeobecný náhľad a vysvetlenie toho, ako a prečo nadobúdame pravdivé presvedčenia. Detailnejšie vysvetlenie je v kompetencii empirických vied. Úlohu vysvetliť, ako sa poznanie buduje na základe skúsenosti, Quine transponuje do vysvetlenia toho, ako sa formuje naša jazyková kompetencia, ako sa dieťa učí referovať na predmety, používať pozorovacie vety, predikácie – skrátka, ako sa buduje a ako je možná veda ako istá jazyková štruktúra, ktorá je na svojich okrajoch spojená s pozorovaním (Quine 2006b, 145 – 152).¹⁰

Naturalistický pohľad na skepticizmus

Okrem Quinovho projektu možno do skupiny NE zaradiť všetky prístupy, ktoré spochybňujú tradičnú karteziánsku víziu epistemológie ako hľadania istých základov poznania pomocou apriórneho teoretizovania. Namiesto toho vystupujú do popredia výskumy poznania vykonávané pomocou empirického aparátu špeciálnych vied. Hlavným predmetom záujmu naturalistov je skutočný priebeh a charakter ľudského poznávania, opísaný pomocou empirických dát. Tradičný filozofický prístup k poznaniu s jeho apriórnym charakterom odmietajú ako neužitočný a v horšom prípade scestný pre jeho špekulatívnosť a neprihliadanie na dostupné empirické údaje.

A. Goldman uvádza niekoľko hlavných charakteristík, v ktorých sa najvýraznejšie rozchádzajú tradičné a naturalistické chápanie epistemológie (Goldman 1986, 1 – 2):

1. epistemológia je autonómna a ako náuka o metóde predchádza vedy;
2. epistemológia sa zaoberá konceptuálnou analýzou epistemických pojmov;

---

¹⁰ Pozri tiež Orenstein (2001, 21).

3. epistemológia rieši myšlienkové paradoxy vedúce k skepticizmu;
4. epistemológia je štúdium metodológie vo formálnom zmysle;
5. epistemológia má normatívny, a nie deskriptívny charakter.

Naturalisti striktne odmietajú tradičné filozofické chápanie epistemológie, stelesnené v týchto bodoch, čo má závažné dôsledky aj vzhľadom na úlohu a význam skepticizmu v rámci tejto disciplíny. Skepticizmus je v očiach naturalistov spätý so špekulatívnym teoretizovaním, ktoré sa usilujú potlačiť a prekonať v prospech empirických výskumov. Zo svojho hľadiska tak skepticizmus nepokladajú za skutočný epistemologický problém. Naturalisti sa koncentrujú na opis existujúceho poznania, pričom možnosť, že by sme sa plošne mýlili v niektorej celej triede poznatkov, tak ako to naznačuje skepticizmus, vnímajú ako neplauzibilnú až absurdnú.

Odlíšnu pozíciu skepticizmu v rámci TE a NE ilustruje H. Kornblith, ktorý približuje kľúčové body karteziánskej tradície v epistemológii, aby ich mohol kontrastovať s alternatívnym naturalistickým prístupom. Podľa neho Descartes v *Meditáciách* odpovedal na tri základné otázky (Kornblith 1999, 159):

1. Čo je poznanie?
2. Ako je možné poznanie?
3. Čo máme robiť, aby sme dosiahli poznanie?

K uvedeným otázkam poznamenáva, že: 1) podľa Descarta má poznanie fundacionalistický charakter a je zakotvené v základných nepochybniteľných poznatkoch; 2) možnosť takého poznania demonštruje v reakcii na skeptické argumenty; 3) identifikovať pravé poznanie je možné tak, že suspendujeme všetky presvedčenia a spätne akceptujeme len tie, ktoré spĺňajú kritériá nepochybniteľnosti (tamže).

Vidíme, že úloha skepticizmu je v karteziánskej tradícii kľúčová. Predstavuje elementárny nástroj na identifikovanie nepochybniteľného poznania, ktoré tvorí základy, na ktorých stojí všetko ostatné, odvodené poznanie. Ak na poznanie kladieme požiadavku nepochybniteľnosti, tak je vhodné ho „otestovať“ práve pomocou silnej pochybnosti a sledovať, či takýmto testom prejde. Skepticizmus je z tohto pohľadu nezastupiteľný. Epistemológia, v ktorej jadre sa nachádza opísaný postup, logicky predchádza empirické vedy. Na jej začiatku je apriórne určenie racionálnych kritérií poznania, a až potom prichádza na rad zisťovanie, ktoré presvedčenia im vyhovujú. Epistemický status akýchkoľvek empirických dát tak závisí od toho, či spĺňajú predchádzajúce neempirické podmienky.

Descartovým štandardom poznania sa neraz vyčíta, že sú nesplniteľne vysoké. Vyžadovanie úplnej imunity voči pochybnosti môže viesť k drastickému zúženiu bežne predpokladaného rozsahu nášho poznania, a tým *de facto* k skepticizmu. Výhrady naturalistov voči TE sú však hlbšie. Naturalisti všeobecne popierajú ostrú dištinkciu medzi

filozofiou a vedou. Zatiaľ čo v tradičnom chápaní filozofia predchádza empirickú vedu, tak podľa naturalistického prístupu poznanie treba skúmať práve pomocou empirických metód. Teda epistemologické problémy naturalisti klasifikujú ako vedecké problémy, ktoré sa dajú a majú riešiť empirickými a inými osvedčenými vedeckými postupmi. Kompetencie na riešenie problémov spätých s poznaním sa takpovediac presúvajú z filozofických kabinetov do laboratórií špeciálnych vied.

S tým úzko súvisí aj otázka normativity epistemológie. Pojem poznania, tak ako je chápaný v TE, je bytostne normatívny. Zahŕňa kritériá, ktoré by malo spĺňať pravé poznanie, pričom v karteziánskej tradícii tvoria prostriedok na identifikovanie takýchto kritérií práve skeptické scenáre. Naproti tomu NE sa zacieľuje skôr na opis reálnych praktík poznávania, a teda charakteristika poznania, ktorú poskytuje, má deskriptívnejší charakter. Rozdiel medzi epistemológiou ako normatívnym podujatím na jednej strane a deskriptívnym podujatím na druhej strane možno označiť za jeden z konštitutívnych kontrastov medzi TE a NE.¹¹

Naturalistický prístup k epistemológii, ktorý ju transformuje na empiricky formované štúdiá ľudskej kognície, vytláča tému skepticizmu na perifériu záujmu. Skúmanie poznania naturalisti nechápu ako apriórne vykonávanú pojmovú analýzu, ale ako empirické zisťovanie črt fenoménu poznania ako takého. Zaujímajú ich skutočný priebeh a povaha ľudského poznávania, v protiklade k cibreniu idealizovaného a realite nezodpovedajúceho pojmu poznania, ktoré pripisujú TE. Kornblith tento posun ilustruje prostredníctvom analógie s chémiou: „Tak, ako je opis nášho pojmu hliníka málo zaujímavý pre chémiu, tak aj opis nášho súčasného pojmu poznania, ako verím, by mal byť málo zaujímavý pre epistemológiu“ (Kornblith 1999, 166). Je zrejmé, že skepticizmus v rámci takto ponímanej NE stráca svoju úlohu, ktorú hral v TE. Skeptické scenáre naznačujúce možnosť principiálneho omylu v našich presvedčeniach sa z hľadiska empirického skúmania reálnych procesov poznávania, ktoré kladie do popredia naturalizmus, javia ako fantastické a neúčelné. Venovať pozornosť skepticizmu označuje Kornblith priam za „slepú uličku“ epistemologického bádania (tamže). Z hľadiska NE nemá skepticizmus žiadny význam pre skúmanie poznania, preto je spravidla odmietaný.

Antiskeptický postoj naturalistov tak nie je dôsledkom vyvrátenia skeptických argumentov. Skepticizmus odmietajú vopred ako samoúčelnú intelektuálnu hru, ktorá k skúmaniu reálneho poznania nemá čo povedať, respektíve zvädza ho na irelevantné

---

¹¹ Vzťah medzi deskriptívnym a normatívnym aspektom je v rámci NE o čosi zložitejší. Hoci zástancovia NE presadzujú v prvom rade deskriptívny prístup k skúmaniu poznania, na jeho normativitu celkom nerezignujú. Dokonca aj Quine, ktorý je známy radikálnou verziou NE, pripúšťa normatívny rozmer svojej koncepcie (pozri Quine 1986). Celkovo však táto otázka tvorí viacvrstvovú a polemickú problematiku, na ktorej komplexné riešenie nemáme v tejto stati priestor. Uspokojíme sa preto s konštatovaním, že pre TE je typický dôraz na normatívny aspekt a pre NE je typický dôraz na deskriptívny aspekt.

špekulatívne cestičky. Vytlačenie skepticizmu z jadra epistemológie umožňuje naturalistom formulovať pozitívne predpoklady o našom poznaní. Jeden z takých predpokladov hovorí, že kognitívne procesy, ktoré reálne používame, zhruba zodpovedajú procesom, ktoré *by sme mali* používať na adekvátne poznávanie. Kornblith tento predpoklad označuje ako „ihriskový psychologizmus“ (angl. *ballpark psychologism*), keďže jedny aj druhé kognitívne procesy umiestňuje zhruba na to isté „ihrisko“ a tvrdí, že ak odmietneme skepticizmus, tak práve takýto predpoklad predstavuje najrozumnejšie východisko skúmania (Kornblith 1994b, 10 – 11). Z hľadiska TE by uvedený predpoklad mal status nezodpovedanej domnienky: To, či skutočná tvorba našich presvedčení zodpovedá štandardom adekvátneho poznávania, je otvorená otázka, do ktorej podstatným spôsobom intervenujú aj skeptické možnosti. No z hľadiska NE, keď je skepticizmu odopretá jeho relevancia, sa Kornblithom sformulovaný predpoklad javí ako vcelku racionálny.

Kritika naturalistickej reakcie na skepticizmus

Jedným zo spôsobov, ako sa postaviť voči naturalistickej eliminácii skepticizmu, je diferencovať medzi filozofickým skepticizmom a bežným, prípadne vedeckým skepticizmom. Pripomeňme, že Quine explicitne charakterizuje skepticizmus ako uvažovanie o rozličných zmyslových ilúziách, ktoré sú však ilúziami len vo vzťahu k skutočným materiálnym predmetom. Odlišovanie kognitívnych prípadov vnímania pravých predmetov od prípadov iluzórneho vnímania kladie do kompetencie vedy a zastáva názor, že „skeptické pochybnosti sú vedeckými pochybnosťami“ (Quine 2006b, 139).¹² Filozofický skepticizmus sa však spája s úsilím pochopiť ľudské poznanie *vo všeobecnosti*, so snahou zodpovedať otázku, ako je poznanie vôbec možné. Túto stratégiu sleduje B. Stroud (Stroud 1979), podľa ktorého skeptický nádych problému ako takého je daný tým, že poznanie vonkajšieho sveta je sprostredkované zmyslami, a teda svet môže byť iný, ako sa nám v zmyslovej percepcii javí.¹³ Pre filozofa, ktorý akceptuje toto východisko, bude pre potvrdenie poznania potrebné vylúčiť možnosť omylu. Poznanie sa stáva *filozofickým* problémom práve vtedy, keď si uvedomíme, že svet môže byť iný, ako sa nám javí, respektíve že naše vnímanie by mohlo byť také isté, aké je, aj keby bol svet odlišný od toho, ako sa nám javí. Riešenie *filozofického* problému poznania by

---

¹² BonJour ku Quinovej pozícii poznamenáva, že aj keď je pravda, že rôzne skeptické úvahy sú často motivované zmyslovými ilúziami, odkazovanie na ilúzie nie je pre skepticizmus rozhodujúce. Fundamentálnou črtou skepticizmu je spochybňovanie adekvátnosti dôvodov pre naše presvedčenia, čo sa dá robiť aj bez špecifického odvolávania na ilúzie – známym príkladom je Humovo spochybenie indukcie (BonJour 1994, 288).

¹³ Treba upozorniť, že takéto rozlíšenie medzi tým, ako sa svet javí v zmyslovej percepcii, a tým, aký je v skutočnosti, je pevne previazané s tradičným chápaním zmyslovo daného ako subjektívneho obsahu ľudskej mysle a s predpokladom nejakého „externého“ pohľadu, z ktorej je toto rozlíšenie vôbec uchopiteľné.

potom malo tkvieť v preukázaní toho, ako je možné skeptickej výzve čeliť, alebo si priznať, že skepticizmus je záverom našich skúmaní.¹⁴

Ak je problém poznania formulovaný takto, nie je ťažké nahliadnuť, že NE ňan nemôže dať odpoveď, keďže, ako už bolo spomenuté, navrhuje zamerať pozornosť na reálne procesy poznania. Skepticizmus, ktorý je „odnožou vedy“, nie je tým skepticizmom, o ktorom uvažujú filozofi – skúmanie toho, ako nadobúdame poznanie sveta, dokonca ani reflexia toho, ako vieme, že naše „teórie sveta“ sú adekvátne alebo pravdivé, nemôže dať odpoveď na otázku, ktorú formuluje skeptik, keďže žiadne možnosti všeobecného a systematického omylu ani nezvažuje. Iste, dalo by sa povedať, že rozumnejšie je prijať *hypotézu telies* ako *hypotézu zlého démona*, no nestačí tvrdiť, že prvá hypotéza je pravdepodobnejšia alebo rozumnejšia, treba to aj dokázať či preukázať, čo však NE nerobí (Stroud 1979, 288 – 289). Navyše keby sme brali naturalizovanú stratégiu ako relevantnú pre filozofický problém poznania, dostali by sme sa len k skeptickému záveru (tamže, 290).¹⁵ Vyššie uvedené neznamená, že otázky, aké kladie napríklad psychológ o tom, ako ľudia nadobúdajú svoje presvedčenia o svete a hľadá na ne odpoveď empirickým skúmaním, sú nedôležité – znamená to však, že výsledky takéhoto skúmania nemôžu byť odpoveďou na filozofický problém poznania (Stroud 1981, 459). Prívrženci NE by mohli tvrdiť, že sám filozofický problém poznania, tak ako bol ponímaný v TE, je zle formulovaný, nekoherentný alebo jalový, avšak takéto tvrdenie by malo byť opreté o preukázanie, v čom je tradičná formulácia filozofického problému poznania chybná.¹⁶ No aj keby sme súhlasili s tým, že skeptické pochybnosti sú vedecké pochybnosti, ako to tvrdí Quine, nemuselo by to znamenať odmietnutie filozofického skepticizmu ako niečoho prekonaného. Skeptické hypotézy nemožno zhodiť zo stola vyzdvihnutím nejakej empirickej hypotézy: keby sme tak postupovali, bolo by to usudzovanie v kruhu, keďže skeptické hypotézy nie sú empirickými hypotézami.

Prehliadanie rozdielov medzi filozofickým a bežným, respektíve vedeckým skepticizmom, ktorého sa podľa Strouda dopúšťa NE, má vážne epistemologické dôsledky. Jeden z takých dôsledkov súvisí s normatívnym charakterom filozofického problému poznania, ktorý je stelesnený v pojmoch, ako sú *evidencia* a *zdôvodnenie*. Quine uvádza pojem evidencie pri charakterizovaní svojho projektu NE: „Vzťah medzi skromným vstupom a rozkošatým výstupom je vzťahom, ktorý chceme skúmať z dôvodov veľmi podobných tým, ktoré epistemológii motivovali odjakživa – chceme totiž vedieť, ako sa *evidencia* vzťahuje k teórii a akým spôsobom naša teória prírody zároveň akúkoľvek

¹⁴ V zmysle Humovho konzekventného skepticizmu, ktorý „nasleduje po vede a skúmaní“ (Hume 1967, 189 – 190).

¹⁵ Zdá sa, že niektorí prívrženci NE sú ochotní takýto záver prijať, prinajmenšom Quine, podľa ktorého v otázke zdôvodnenia poznania prírody sme sa ďalej nedostali: „Humova ťažkosť je všeobecná ľudská ťažkosť“ (Quine 2006a, 122).

¹⁶ Stroud si všíma Quinov projekt NE, ktorý, ako dôvodí, nič také neposkytuje (Stroud 1981, 461).

dostupnú *evidenciu* prekračuje“ (Quine 2006a, 131; kurzíva autori). Lenže ako upozorňuje BonJour, Quine chápe *evidenciu* inak, ako je bežné vo filozofickej epistemológii. Štandardne sa chápe ako normatívna vlastnosť, ktorá určuje racionálnu akceptovateľnosť svojho predmetu a epistemologicky úzko súvisí so zdôvodnením presvedčení. Quinov projekt empirickej psychológie si však dáva za cieľ čisto deskriptívne vysvetľovať kauzálne vzťahy medzi senzoricou stimuláciou (*evidenciou*) a tvorbou našich presvedčení (*teóriami*). Ako zdôrazňuje BonJour, takýto projekt nemôže ponúknuť prostriedky pre posúdenie racionálnej akceptovateľnosti spomenutých vzťahov (BonJour 1994, 287), keďže čisto kauzálny opis nedokáže poskytnúť žiadne dôvody v prospech presvedčení, ale ani proti nim. Quine teda používa pojem *evidencie* bez normatívnych implikácií. Tento problém je lepšie viditeľný pri presvedčeniach, pri ktorých je namieste istá dávka skepticizmu, ako sú napríklad náboženské alebo okultné presvedčenia. Quinova NE môže uviesť empirický opis príčin, ktoré stoja za vznikom takýchto presvedčení, ale nie je schopný nič povedať k ich zdôvodneniu či celkovej epistemickej akceptovateľnosti. Z hľadiska kauzálneho výkladu NE teda nerobí rozdiel medzi vedeckými a okultnými presvedčeniami a neponúka žiadny dôvod pre preferovanie jedných pred druhými, čo je epistemologicky neuspokojivé (BonJour 1994, 289).

Quinov projekt NE tak v BonJourových očiach paradoxne vedie ku *skepticizmu*. Z hľadiska NE máme súbor rozličných presvedčení o vonkajšom svete, ale nemáme žiadny racionálny dôvod myslieť si, že tieto presvedčenia sú pravdivé. A ak sú takéto dôvody nevyhnutnou podmienkou poznania, ako stále predpokladá väčšina odborníkov, tak nemáme ani žiadne poznanie. Výsledkom Quinovho poňatia NE je tak „d’alekohľadiahla verzia skepticizmu“ (BonJour 1994, 287). Bizarné pritom je, že časť našich presvedčení tvoria naturalistické opisy toho, ako senzoricá stimulácia vedie k vzniku našich presvedčení. Pokiaľ ani týmto presvedčeniam NE neposkytuje racionálne dôvody, tak do oblasti skepticizmu vytláča aj svoje vlastné filozofické tvrdenia.

Záver

Ako sme v článku viackrát zdôraznili, problém skepticizmu je jedným z centrálnych, ak nie hlavným problémom TE, a má svoje dôstojné miesto aj v súčasnej analyticky orientovanej epistemológii. Tiež sme upozornili, že z pohľadu prívržencov NE skepticizmus sa vysúva na perifériu záujmu, ba úplne stráca svoju relevantnosť. Naturalizovaný prístup k problému poznania, aspoň podľa jeho priaznivcov, problém skepticizmu „rieši“ tak, že ho rozpúšťa, eliminuje. Jednou z možných reakcií na takéto tvrdenie by bola otázka, či naturalisti skutočne eliminujú filozofický problém poznania, alebo či nejde skôr o to, že opúšťajú slovník, v akom sa skeptický problém formuluje. Bolo by iste lákavé odpovedať na túto otázku kladne a tvrdiť, že ak sa zdá, že existuje nejaký spor medzi TE a NE v otázke skepticizmu, tak toto zdanie je klamlivé, že tu nejde o žiadny

reálny spor. Ved' prívrženci jednotlivých „táborov“ hovoria v súvislosti so skepticizmom o odlišných problémoch – kým pre TE je problémom vylúčenie možnosti, že nás klamú zmysly či zlý duch alebo že sme mozgy v kadi, pre NE je problémom opísať a vysvetliť, ako sa vyvíjajú kognitívne schopnosti a ako na základe podráždenia zmyslových receptorov tvoríme naše poznanie sveta. Vskutku, predmetom sporu medzi TE a NE v súvislosti so skepticizmom nie je sám skepticizmus – nejaká konkrétna skeptická hypotéza, konkrétny skeptický argument, ani súbor skeptických argumentačných stratégií – týmto veciam naturalisti nevenujú takmer žiadnu pozornosť, neformulujú voči nim vážne námietky. To, voči čomu namietajú, je charakter epistemologických skúmaní, ktorý je typický pre TE aj súčasnú nenaturalizovanú epistemológiu; to znamená voči apriorizmu, takzvanému filozofovaniu z kresla, konceptuálnej analýze, teda voči prístupu, ktorý uchopuje poznanie (presnejšie pojem poznania) bez akejkoľvek súvislosti s „ľudským poznávaním“, kognitívnou praxou.

Ukazuje sa tak, že spor je metaepistemologický, týka sa charakteru či samej možnosti a legitímnosti epistemológie ako *filozofického* skúmania, pričom zvažovanie rôznych možností, ako ho rozhodnúť či rozriešiť, bude závisieť, ako sa nazdávame, od toho, aký postoj zaujmeme k problému normativity. Ak si myslíme, spolu s BonJourom, že epistemológia bez normatívneho aspektu je nepoužiteľná na ciele, ktoré od epistemológie očakávame, problém skepticizmu zrejme z epistemológie nevylúčime. Námietka voči redukovaniu epistemológie len na čisto deskriptívne podujatie sa javí ako oprávnená, keďže takéto podujatie nám nepomôže na ceste k vylepšovaniu korpusu našich presvedčení. Čo však ale nemusí nutne znamenať odmietanie empirického skúmania našej kognitívnej praxe. Konceptuálnemu podujatiu, vyjasňovaniu našich epistemických pojmov (pojmu poznania, pravdy, evidencie, zdôvodnenia) podľa nás môžu byť nápomocné zistenia empirických skúmaní. Medzi tým, ako svet poznávame, a tým, aké by poznanie malo byť, nemusí byť nepreklenuteľná priepasť – normativita a deskriptivita sa nemusia navzájom vylučovať. V takom prípade by sme TE a NE nemuseli chápať ako alternatívne, navzájom sa vylučujúce prístupy, ale mohli by sme hľadať medzi nimi isté prepojenie. Niečo podobné navrhuje aj A. Goldman, ktorý nechce redukovať celú epistemológiu na NE, ale chce presadiť istú „deľbu práce“. Filozofická TE môže podľa neho robiť evaluáciu výrokov o poznani: identifikovať podmienky, za ktorých môžeme presvedčenia chápať ako poznanie, čiže bude mať vo svojej kompetencii konceptuálny a normatívny rozmer skúmania poznania. Naproti tomu NE môže skúmať priebeh a spoľahlivosť ľudských kognitívnych mechanizmov, čiže bude riešiť procesnú stránku poznávania. Epistemológia sa tak môže zmeniť na multidisciplinárne podujatie, ktoré Goldman označuje výrazom *epistemika* (angl. *epistemics*) (Goldman 1986, 9). Či

takýto návrh môže byť úspešný, je vecou ďalšieho (nielen konceptuálneho a apriórneho) skúmania.¹⁷

Literatúra

- BONJOUR, L. (1994): Against Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 283 – 300. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00290.x>
- DE CARO, M., MACARTHUR, D. (2004): Introduction: The Nature of Naturalism. In: Mario De Caro – David Macarthur (eds.): *Naturalism in Question*. Cambridge: Harvard University Press, 1 – 18.
- DESCARTES, R. (1997): *Meditácie o prvej filozofii*. Bratislava: Chronos.
- FLANAGAN, O. (2008): Varieties of Naturalism. In: Clayton, P. (ed.): *The Oxford Handbook of Religion and Science*. Oxford: Oxford University Press, 430 – 453.
- GOLDMAN, A. I. (1986): *Epistemology and Cognition*. Cambridge (MA) – London: Harvard University Press.
- GREIF, A. (2015): Je skepticizmus stále zaujímavý? *Filozofia*, 70 (7), 531 – 545.
- HAACK, S. (2010): Belief in Naturalism: An Epistemologist's Philosophy of Mind. *Logos & Episteme*, 1 (1), 67 – 83. DOI: <https://doi.org/10.5840/logos-episteme20101122>
- HUME, D. (1967): Úvahy o ľudskom rozume. In: Münz, T. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 161 – 200.
- KEIL, G. (2010): Naturalism. In: Moran, D. (ed.): *The Routledge Companion to Twentieth Century Philosophy*. London – New York: Routledge, 256 – 307.
- KEIL, G. (2017): Naturalizmus a ľudská prirodzenosť. In: Szapuová, M., Nuhlíček, M. et al.: *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- KORNBLITH, H. (1994a): A Conservative Approach to Social Epistemology. In: Schmitt, F. (ed.): *Socializing Epistemology. The Social Dimensions of Knowledge*. Lanham (Maryland): Rowman and Littlefield, 93 – 110.
- KORNBLITH, H. (1994b): Introduction: What is Naturalistic Epistemology? In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology*. 2nd ed. Cambridge (MA): MIT Press, 1 – 14.
- KORNBLITH, H. (1999): In Defense of a Naturalized Epistemology. In: Greco, J. – Sosa, E. (eds.): *The Blackwell Guide to Epistemology*. Malden (MA): Blackwell, 158 – 169.
- LONGINO, H. (1990): *Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton: Princeton University Press.
- NELSON, L. H. (1990): *Who Knows. From Quine to a Feminist Empiricism*. Philadelphia: Temple University Press.
- NUHLÍČEK, M., SZAPUOVÁ, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo Čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, 67 (2), 147 – 159.
- ORENSTEIN, A. (2001): Quine, Willard Van Orman. *Organon F*, 8 (1), 17 – 39.
- ORENSTEIN, A. (2002): *W. V. Quine*. Chesham: Acumen Publishing Ltd.
- PAITLOVÁ, J., JEDLIČKA, P. (2020): Objektívni poznání v kontextu naturalizace filosofie. *Philosophia Critica*, 6 (1), 37 – 51.
- PUTNAM, H. (1981): Brains in a Vat. In: *Reason, Truth, and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 22.
- QUINE, W. V. O. (1969): Ontological Relativity. In: *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press, 69 – 90.

---

¹⁷ Čosi podobné naznačujú aj Paitlová a Jedlička, podľa ktorých predmetom experimentálne filozofického prístupu môže byť dokonca aj povaha filozofického bádania ako takého, pričom tento prístup vo filozofii a k filozofii označujú ako „cenný, legitímny a v zásade komplementárny (teda nie vylučujúci) voči existujúcim špekulatívnym prístupom“ (Paitlová, Jedlička 2020, 49).

- QUINE, W. V. O. (1986): Reply to White. In: Hahn, L. – Schilpp, P. (eds.): *The Philosophy of W.V. Quine*. La Salle, Ill.: Open Court, 663 – 665.
- QUINE, W. V. O. (1994): *Hledání pravdy*. Praha: Herrmann a synové.
- QUINE, W. V. O. (2002): *Od stimulu k vědě*. Praha: Filosofia.
- QUINE, W. V. O. (2006a): Naturalizace epistemologie. In: Marvan, T. – Dostálová, L. (eds.): *Willard van Orman Quine. Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 120 – 137.
- QUINE, W. V. O. (2006b): Povaha poznání přírody. In: Marvan, T. – Dostálová, L. (eds.): *Willard van Orman Quine. Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 138 – 152.
- RYDER, J. (2002): Zmierenie pragmatizmu a naturalizmu. *Filozofia*, 57 (2), 123 – 136.
- SELLARS, W. (1963): *Science, Perception, and Reality*. London: Routledge.
- STRAWSON, P. F. (1985): *Skepticism and Naturalism: Some Varieties*. London: Methuen & Co. Ltd.
- STROUD, B. (1979): The Significance of Scepticism. In: Bieri, P. – Horstmann, R. P. – Krüger, L. (eds.): *Transcendental Arguments and Science*. Dordrecht: Reidel, 277 – 297.
- STROUD, B. (1981): The Significance of Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 6 (1), 455 – 471.
- STROUD, B. (1984): *The Significance of Philosophical Scepticism*. Oxford: Oxford University Press.
- STROUD, B. (1996): The Charm of Naturalism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 70 (2), 43 – 55. [online] Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/3131038> (Navštívené: 25. 6. 2020. DOI: 10.2307/3131038)

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0178.

Mariana Szapuová
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: mariana.szapuova@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0146-8871>

Martin Nuhliček
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.nuhlicek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0146-8871>